

Özgün Makale

Milan Kundera'nın *Bilmemek* ve Dubravka Ugrešić'in *Acı Bakanlığı* Romanlarının Göçmenlikle İlişkili Travma, Yas ve Nostalji Süreçleri Bağlamında İncelenmesi¹

An Analysis of Milan Kundera's *Ignorance* and
Dubravka Ugrešić's *Ministry of Pain* in the
Context of Trauma, Grief, and Nostalgia
Processes Associated with Immigration

Emre KARABUDAK*
Mehmet KAYA**

Öz

Bu çalışmada Milan Kundera'nın *Bilmemek* ve Dubravka Ugrešić'in *Acı Bakanlığı* romanları göçmenlik deneyiminin sebep olduğu travma, yas ve nostalji süreçleri bağlamında incelenmiştir. Bu amaçla öncelikle göçün travma, yas ve nostalji yaşantılarıyla ilişkisi; sonrasında göç, travma ve yas kavramlarının kurmaca edebiyattaki yeri üzerinde durulmuştur. Ardından çalışmanın konusunu oluşturan eserlerde göçün roman karakterlerinin psikolojik durumları üzerindeki etkisi, psikanalitik kuramdan faydalanılarak incelenmiştir. Sonuç olarak, roman karakterlerinin kurgu izleğindeki deneyimlerinin travma, nostalji ve yas teorilerinin göç konusunda önerdiği kavramlarla örtüştüğü, göç öncesindeki psiko-sosyal durumların göçün travma, nostalji ve yas süreçleriyle ilişkisine şekil verdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Travma, Yas, Nostalji, Metinlerarasılık.

Abstract

This study examines Milan Kundera's *Ignorance* and Dubravka Ugrešić's *Ministry of Pain* in the context of trauma, mourning, and nostalgia processes caused by the immigration experience.

¹ Makale başvuru tarihi: 07.09.2022. Makale Kabul tarihi: 21.09.2022.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Sakarya Üniversitesi, emre.karabudak@ogr.sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8948-3867.

** Doç. Dr., Eğitim Bilimleri Bölümü, Sakarya Üniversitesi, mehmetkaya@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2659-3601.

Through this perspective, the relationship of migration with trauma, mourning, and nostalgia processes; then the place of migration, trauma, and mourning in fictional narratives were emphasized. In this context, the effect of migration on the psychological states of the novel characters in the works that are the study's subject has been examined using psychoanalytic theory. It has been concluded that the experiences of the novel characters in the fictional theme coincide with the concepts suggested by the trauma, nostalgia and mourning theories on migration. In addition, it is thought that the psycho-social situations before the migration shape the relationship of migration with trauma, nostalgia, and mourning processes.

Keywords: Migration, Trauma, Mourning, Nostalgia, Intertextuality.

Giriş

Bu çalışmanın kurgu düzleminde göçle ilişkili travma, yas ve nostalji süreçlerini incelemek ve karşılaştırmak üzere odağına aldığı metinler, Milan Kundera'nın *Bilmemek* ve Dubravka Ugrešić'in *Acı Bakanlık* isimli romanlarıdır.² *Bilmemek*, Çek asıllı, Fransız yazar Milan Kundera'nın Fransa'da 2000 yılında *L'ignorance* ismiyle yayımlanan romanıdır, 2001'de Aysel Bora tarafından Türkçeye çevrilmiştir. 1968'de Varşova Paketi'nin Çekoslovakya'yı işgali neticesinde Çekoslovakya'nın "Prag Baharı" olarak isimlendirilen liberalleşme sürecinin sonlanması ile ülkeden ayrılmak durumunda kalan iki göçmenin, Irena ve Josef'in, yurtsuzluk, hatırlama ve yabancılaşma süreçlerini konu etmektedir. Söz konusu işgal sonucunda oluşan siyasi baskılara dayanamayarak 1975 yılında Fransa'ya iltica eden Kundera, hemen tüm eserlerinde göçmenliğe ve sığınmacıların toplumsal, kültürel ve psikolojik sorunlarına değinmiştir. Ashton Smith'e (2013) göre Kundera, *Bilmemek*'te daha önceki tüm eserlerinden daha yoğun biçimde göç ve memleket dönüş konusunu işlemiştir (s. 257). Kendi deneyimlerinden faydalandığı bu eserde Kundera'nın, kahramanları Irena ve Josef'i kendinin bir sözcüsü olarak kullandığı söylenebilir (İnal, 2016, s. 26). *Acı Bakanlık* ise Hırvat yazar Dubravka Ugrešić'in 2004 yılında *Ministarstvo boli* ismiyle yayımlanan romanıdır, 2010'da Ünver Alibey tarafından Türkçeye çevrilmiştir. 1991'de başlayan Yugoslavya İç Savaşı sırasında Zagreb'i terk ederek önce Almanya'ya, sonra Hollanda'ya iltica eden Tanja'nın nostalji, aidiyet ve yalnızlık süreçlerini hem yeni ülkeyle hem de annesiyle ilişkisi üzerinden ele almaktadır. Ugrešić, iç savaş sürecinde savaş ve milliyetçilik karşıtı bir tutum benimsemiştir. Bu sebeple Hırvat medyasının ve meslektaşlarının hedefi hâline gelmiştir. 1993'te kendisine yönelik baskı ve sözel şiddet hayatını sürdürmeyeceği düzeyde artınca, Hırvatistan'ı terk edip Hollanda'ya yerleşmiştir. *Acı Bakanlık*, hemen tüm eserlerinde sürgünle ilgili duygusal süreçleri işleyen Ugrešić'in, kadın perspektifinden göçü anlatmak bakımından en önemli romanı olarak görülmektedir (Veličković, 2009, s.3). Çalışmanın konusunu oluşturan romanların seçilmesindeki amaç, gönüllülük/zorunluluk bakımından farklı biçimlerde yerini yitiren karakterlerin yas, travma ve nostalji süreçlerini de farklı biçimlerde deneyimlemesi ve bu süreçlere dair farklı semptomlar göstermesidir. Bu seçimin, çalışmada odaklanılan kavramların kurmacadaki çeşitli temsillerini bir arada değerlendirme imkânı sunduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, ana karakterlerin kurgusal düzlemdeki yaşantılarının göçle ilintili travma, yas ve nostalji süreçleriyle ilişkisi değerlendirilecektir. Eserleri bu doğrultuda değerlendirmek için yakın okuma tekniği kullanılacaktır. Yakın okuma boyunca psikanalitik teorinin travma, yas ve nostalji süreçleriyle ilgili önermelerinden faydalanılacaktır.

² Metinlerin yakın okuması Türkçe çeviri üzerinden yapılmıştır.

Göç ve göçmenlik

Günümüzde göçlerin başlıca sebepleri arasında politika, çatışmalar, yoksulluk ve daha iyi yaşam koşullarına sahip olma isteği olduğu söylenebilir. Geçimini temin etmek, birikim yapmak gibi nedenlerle yapılan göçler gönüllü göç; baskıdan veya savaştan kaçmak ve sürgün edilmek gibi nedenlerle yapılan göç ise zorunlu göç olarak isimlendirilmektedir (Gezici-Yalçın, 2017, ss. 23). Göç hem göçmen hem de ev sahibi olan birey ve toplulukları sosyal, ekonomik, psikolojik ve politik açılardan farklı biçimlerde etkilemiştir (Bhugra, 2004, s. 248). Psikoloji bilimi ve alt disiplinleri psikiyatri, psikanaliz, sosyal ve klinik psikoloji de bir süredir göç olgusunu daha iyi anlama ve göçmenlerin sıkça deneyimlediği problemleri anlama uğraşına devam etmektedir. Göçmenin yoğun biçimde deneyimlediği nostalji, depresyon, aidiyetsizlik ve pişmanlık gibi duygusal yaşantılar; ana vatandan uzaklaşmakla başlayan kimlik problemleri, travma ve yaşla ilintili psikososyal süreçler ve göçmenlerce sıklıkla travmatik olarak deneyimlenebilen uyum sorunları, göç sürecinin eşlikçisi kayıplar, kültür şoku ve ev sahibi topluluk tarafından ayrımcılığa ve damgalanmaya maruz kalmak, psikolojinin göçe ve göçmenlere dair ilgisinin temelini oluşturmaktadır (Derin, 2020, s. 46).

Göç eden birey ve topluluklardan bahsederken farklı kavramlara başvurulmaktadır. Bu kavramlardan mülteci, etnik kökeni, inancı, belirli bir sosyal gruba üyeliği veya politik görüşü nedeniyle vatandaşı olduğu ülkede kötü muameleye maruz kalmaktan korktuğu için oraya dönmeyen/dönemeyen kişileri tanımlar (IOM, 2004). Mülteciliğin bir alt dalı olarak ele alınabilecek sürgün ise yaşamak istediği yerin dışında yaşamaya mecbur edilen kişileri tanımlar. Fakat artık sürgünün eski anlamını yitirdiği, her mültecinin doğal olarak sürgün, her sürgünün de dolaylı biçimde mülteci olduğunu ifade eden bilim insanları vardır. Örneğin Kaminsky (1999), sürgünlüğün sınırları aşmaya yönelik bir değişim ve hareketlilik biçimi olması dolayısıyla ülke sınırları dışına atılmaktan ibaret olarak tanımlanamayacağını iddia eder (s. 7). Rama'ya (1981) göre ise sürgün artık anavatanından kovulan kişiyi değil; zulümden, hapisten ya da ölümden kurtulmak için ülkesini terk edenleri tanımlar (s. 336). Akhtar (1999) sürgün ve mültecinin birbirinin dil bilimsel ikizi olduğunu, dolayısıyla kavramların birbirinin yerine kullanılmasında sakınca olmadığını öne sürer (s. 124). Bu çalışmada sürgün ve mülteci kavramları, iç içe geçmiş anlamlarda kullanılmaktadır.

Akhtar'a (1999), göre göç süreci göçmenleri ve mültecileri psikososyal açıdan farklı biçimde etkileyerek ilerler (s. 128). İlk olarak göçmen, göç etmeye gönüllü olarak kendisi karar verirken mültecinin böyle bir seçim şansı yoktur. İkincisi, göçmen göçe kendini hazırlamak ve çevresiyle bu fikri paylaşmak için daha fazla zamana sahipken mültecinin bunun için çok az zamanı olur ya da hiç zamanı olmaz. Üçüncüsü, göçmenin göç etme sebebi nadiren travmatik yaşantılarla ilintilidir, mültecinin ülkesinden ayrılma sebebi ise genellikle travmatik sosyopolitik durumlarla ilintilidir. Dördüncüsü, göçmenin ana vatanını ziyaret edebilme hakkı ya da imkânı varken, mülteci için böyle bir durum genellikle söz konusu olamaz. Son olarak, iki grubun ev sahibi nüfus tarafından nasıl karşılandığı da değişebilmektedir. Göçmen genellikle daha az sosyopolitik yükü gelir ve bu nedenle ev sahibi ülke tarafından daha kolay kabul görebilir. Bu sebeple göçmenin mülteciye göre daha fazla misafirperverlikle karşılanması muhtemeldir.

Göç ve travma

Yunanca fiziksel yarayı ve yaralanmayı ifade eden travma kelimesinin günümüzdeki kullanımı, kişinin gündelik hayatını kesintiye uğratan, ansızın ortaya çıkıp korku ve tehdit uyandıran, kasıtlı veya kasıtsız tüm yaşantıları tümünü kapsar (Black, Woodsworth, Tremblay ve Carpernter,

2012, s. 192). Travmanın fizyolojik anlamını aşarak psikolojik süreçlerle ilişkilendirilmesinde, Freud'un (1920) travma sözcüğünü insan zihninin de bedeni gibi zarar görebileceğini, yara alabileceğini açıklamak üzere kullanması etkili olmuştur (Akt. Kogan, 2012, s. 23). Göç de beraberinde daima kayıplar ve kültür şoku getirdiği için travma sebebi olarak görülmektedir. Birey, yeni bir mekânla karşılaşmanın etkisiyle ana vatan kültürünün, kimliğinin, ana dilinin, alışkanlıklarının ve mekânsal anılarının kaybını deneyimler. Nostalji, izolasyon, depresyon, suçluluk ve hayal kırıklığı gibi duygusal süreçler de göçü travmatik bir deneyime dönüştürür (Batista-Pinto Wiese, 2010, s. 144; Çiftik, 2019, s. 209).

Kişiyi zihinsel süreklilik hissi yaşatan beklenen ortalama çevrenin (Hartmann, 1950, s. 76) yerini yabancı ve beklenmedik bir çevreye bırakmasıyla kültür şoku yaşanır (Garza-Guerrero, 1974, s. 414). Kişinin beklenen ortalama çevresi, psikolojik ihtiyaçlara karşılık veren fiziksel ortamdır. Yalnızca insanları değil, hayvanları, peyzajı ve nesnelere de içerir. Beklenen ortalama çevre, psikofizyolojik dengemizi korumamıza yardımcı olur. Beklenen ortalama çevrenin kaybı, yeni yere uyum sağlamaya çalışmak, ekonomik sıkıntılar çekmek ve yabancı hissetmek göçün stresli taraflarındandır. Geleneklerden uzak kalmak, algılanan sosyal desteğin azalması, aile üyelerinden ayrılmak, kültürün belirli bir oranda kaybı ve kendini ifade etme problemleri yaşamak da insanları zorlayarak göçü travmatik bir deneyime dönüştürebilir (Akhtar, 1999, s. 129; Kılınç, Yıldız ve Harmancı, 2017, s. 185). Akhtar'a (2018) göre göç, zorunlu veya gönüllü olması fark etmeksizin, zihinsel sürekliliği bozucu doğası gereği travmatiktir. Göçmenleri travma geçirmiş ve travma geçirmemiş olarak ayırmak söz konusu olamaz, daha az ya da daha çok travma geçirmiş olarak ayırmak mümkün olabilir (s. 26).

Göç ve yas

Yas, kişinin bir kayıp -ki bu bir insan, fikir, özgürlük ya da memleket olabilir- karşısında hissedilen keder, vicdan azabı ve suçluluk hislerini işlemekten geçirme biçimidir (Freud, 1915, ss. 19). Kişi, kaybına dair imgeleri, anıları ve beklentileri -bu uğraştan yorulana dek- tekrar tekrar canlandırmak suretiyle onu yitirdiği gerçeğiyle yüzleşir (Volkan, 2017, s. 41). Yasın akla getirdiği ilk kayıp biçimi ölüm olsa da Freud'a göre bu kayıp, ayrılmak ya da yabancılaşmakla da gerçekleşebilir ve kişi yalnızca kaybettiği nesne için değil, bu nesneyle ilişkilerini içeren karmaşık bağlar koptuğu için de yas tutar (Freud, 1915, s. 19; Humphrey ve Zimpfer, 2008, s. 167). Yasın tamamlanması ise kişinin kaybını unutmaması ve hayatından çıkarmasıyla değil, kaybın işaretlenmesiyle, yani yas tutan kişinin hayatının bir parçası hâline gelmesiyle (Leader, 2008, s. 32) gerçekleşir. Böylelikle kaybın zihinsel imgesi yas tutan tarafından geleceksiz kılınmış olur (Volkan, 2017, s. 52). Göç de yasla ilintili bir süreçtir, çünkü beraberinde daima memleketin, tanıdıkların, alışlageldik yiyeceklerin, şarkıların ve geleneklerin, saygınlığın, güvenliğin, tanıdıklık duygusunun ve önceki kimliğin kaybını içerir (Akhtar, 1995, s. 1057). Volkan (2017) göç süreçlerinin kişinin yas tutma ve/veya yas sürecine direnme yeteneği açısından incelenebileceğini, göçmenin kültür şoku ve uyum pratiklerinin yas sürecinin aşamalarıyla benzeştiğini öne sürmüştür (s. 30).

Akhtar'ın (2018) yerinden olmanın travmatik etkilerinin üstesinden gelebilmek için hazırladığı ve savunmacı ve onarıcı çabalar olarak isimlendirdiği sürecin aşamaları (s. 29), Kübler-Ross'un (1969) hazırladığı yasın beş evresi teorisiyle benzerlik gösterir (akt. Keskinöz Bilen, 2018, s. 16). Akhtar'ın (2018) savunmacı ve onarıcı çabalarının ilk aşaması olan ve göçmenin yeni gerçekliğine uyum sağlamaya çalışırken yasını, konumunu, göçmenliğini reddetmesini içeren ret, yasın inkâr aşamasını anımsatır. Göçmenin aslında tümüyle iyi bir yerden geldiğine inanmayı ve sanki hiç göç etmemişçesine oraya döneceğine dair düşler kurmasını içeren dönüş aşaması da inkâr

aşamasıyla benzerlik gösterir. Üçüncü aşama olan ve göçmenin artık geri dönemeyeceğini kabullenerek yeni yerini geride bıraktığı memleketine çevirmeye, böylelikle uzlaşmaya çalışmasını içeren kopyalama, yasın pazarlık aşamasına benzer. Göçmenin yücelttiği geçmişine dair anıların acı-tatlı anımsanışını ve ayrılığın ne kadar acı olduğunu fark etmenin yarattığı acıya kapılmasını içeren dördüncü aşama; kavuşma ile yasın depresyon aşaması benzerlik gösterir. Göçü tümüyle kabul ettikten sonra başlayabilen yaratıcılık ve yüceltimle travmanın üstünden gelmeyi içeren son aşama onarım ise yasın kabullenme aşamasını akla getirir (ss. 16-17).

Travmatik yer değiştirme ve yasla ilintili nostalji

Kültür şokuyla ilintili travma ve yas süreçleri, göçmenin kimlik istikrarını sekteye uğratabilmektedir. Chambers (1993), göçmenliği bu bağlamda “kesintili bir var olma ve farklı dünyalar arasında yitirilmiş bir geçmiş ile bütünleşmesi olanaksız bir geçmiş ile şimdiki zaman arasında kalma durumu” olarak tanımlar (s. 44). Nostalji, burada varlığını hissettirir. Ayrılığın ruhsal acısıyla (Freud, 1936, s. 16) yüzleşen göçmen, kaybettiklerine yatırım yapmaya, onları idealleştirmeye başlar. Akhtar (1996), bu durumda göçmenin, duygusal yoksunluk çeken ve tek oyuncuğu olan bir çocuğun anılarına sarılması gibi anılarına sarıldığını ve kendini daimi bir keşkeye inandırdığını ifade eder (s. 728). Göçle birlikte tetiklenen nostalji, yalnızca göçmeni ilgilendiren bir durum değildir. Göçle birlikte başlayan çok kültürlü hayata uyum sürecinde ev sahipleri de göçmenler gibi nostalji duyar. Fakat özlenen evlerin bağlamı farklıdır. Ev sahipleri göçün yarattığı değişimle birlikte geçmişteki yurtlarına dair zamansal bir nostalji hisseder, göçmenler içinse nostalji genelde somut bir eve/yere yönelir (Smeekes ve Jetten, 2019, s. 69).

Boym’a (2009) göre nostalji yalnızca sevilmiş bir şeye ya da kişinin sevilmiş olduğu bir yere karşı hissedilebilir (s. 14). Gönüllü ve zorunlu göçmenlerin nostalji deneyimi bu bakımdan ayrılır. Ülkesinden zorunlu olarak ayrılmış kişi, kendini edilgen ve reddedilmiş hisseder; bu durumun yarattığı narsistik hiddetten dolayı memleketini ve anılarını gönüllü bir göçmen gibi özlemlerle hatırlayamaz. Ayrılmaya zorlandığı için duyduğu bu öfke yüzünden geçmiş bağlarının çoğunu reddeder ya da bastırır (Akhtar, 2018, s. 43). Zorunlu göçmenin nostaljinin acı-tatlı hazzına dalmasını engelleyen bir unsur da sağ kalım suçluluğudur. Göçmenin kaçıp kurtulduğu tehlike, sevdikleri için hâlâ devam etmektedir, bu durumun yarattığı yoğun suçluluk hissi, nostaljik gerilemeyi engeller. Tüm bu süreçlerin sonucunda zorunlu göçmen, tıpkı kendi sürgün oluşu gibi memleketinin olumlu imgelerini bilinç dışı düzeyde sürgüne göndererek intikam almış olur (Akhtar, 1999, s. 23). Böylelikle Volkan’ın (1999) zehirlenmiş nostalji diye isimlendirdiği durum yaşanır (s. 172). Nostalji yasın sürdürülmesi ve tamamlanması için gerekli ve istendik bir duygusal durumdur, fakat zehirlenmiş nostalji yas sürecinin ertelenmesine ve karmaşık bir hâl almasına sebep olur (İlhan ve Çevik, 2017, s. 113). Memleketini idealize edememek, zorunlu göçmeni mevcut yaşantısında yüz yüze geldiği problemlere karşı elverişli bir savunma aracından mahrum bırakır (Akhtar, 2018, s. 43).

Kimlik dönüşümü ve çok-kültürlülük

Beraberindeki tüm potansiyel olumsuzluklara rağmen göç, kimliğin olumlu bir biçimde değişmesine de sebep olabilir. Danforth ve Boeschoten (2011) yersizleşme ve yeni yurt edinmeyle ilgili süreçlerin kültürel yaratıcılık potansiyeli taşıdığını, göçmenlerin nostaljik biçimde geriye bakmayı sonlandırabildiklerinde yurtlarının neresi olduğunu bulmak yerine onu kurduklarını iddia eder (s. 24). Ugrešić (2003) sürgünü bütüncül bir değişim, tüm insanlığın gizli veya açık olarak taşıdığı, başka bir ülkede, başka biri olarak uyanmanın nasıl bir şey olacağına dair düşü gerçek-

leştirme şansı olarak görür (s. 137). Kristeva (1986), kişinin kendi diline, cinsiyetine ve kimliğine yabancı olmaksızın sıradanlık duygusunun çamuruna batmaktan kurtulamayacağını, yaratıcı bir ürün ortaya koymak için bir biçimde sürgün olmanın neredeyse şart olduğunu ifade eder (s. 50). Winnicott (1957) ise evden ayrılmanın kişiye kendini başka türlü deneyimlemek ve geçmişe daha uzaktan bakabilmek için bir imkân sunduğunu öne sürer (s. 107).

Bu dönüşüm imkânı, travma ve yas süreçleriyle doğrudan ilintilidir; çünkü göçmen ancak yasını tamamlayarak biri diğerini dışlamaksızın kendini iki kültüre ait hissedebilir, otantik ve özgün bir kimlik kurabilir (Akhtar, 1995, s. 1070). Bu bağlamda göçmenlik, üçüncü bir ayrılma-bireyleşme olarak görülmüştür. Mahler (1975), kuramında bebeklikten çocukluğa geçişi ayrılma-bireyleşme süreciyle açıklamıştır (s. 63). Kramer (1980) bu yaklaşımdan hareketle ergenliği ikinci ayrılma-bireyleşme olarak isimlendirmiştir (s. 423). Colarusso ise (1990), göçerliği üçüncü ayrılma-bireyleşme olarak tanımlar (s. 188). Göç eden yetişkinlerin kişilikle ilgili geçirdiği süreçler, çocukların ve ergenlerinkinden çok daha derin ve karmaşıktır; çünkü bu kişiler ruhsal olarak zaten hayli yapılanmış, dürtüleri ve genital yapıları kaynaşmıştır (Akhtar, 1999, s. 129).

Akhtar (1999), göç sonrası kimliğin dönüşümünü dört aşamalı olarak tanımlar. İlk aşamada sevgi ya da nefretten çift-değerliliğe geçiş söz konusudur. İdealize edilmiş “tamamen iyi” imgeler ile “tamamen kötü” imgeler bütünleşerek hibrit bir kimlik oluşturur. İkinci aşama yakınlık veya uzaklıktan istendik mesafeye geçişi içerir. Göçmen, önceki kültürünü idealleştiren etno merkezci geri çekilmeden de kendi kültürünü tamamen yok sayarak yeni kültüre uyum sağlamaya çalıştığı fobi karşıtı benzeşimden de vazgeçerek ideal konumunu bulur. Üçüncü aşama, dün ve yarından bugüne geçişi içerir. Göçmen nostalji yoluyla geçmişine aşırı yatırım yapmaktan da kayıp nesnelerini yok sayarak geçmişin koruyuculuğuna sığınabilmekten feragat etmekten de vazgeçerek şimdide, anlamlı bir yaşam sürer. Son aşamada göçmen menşe ülkesiyle yeni ülkesi arasında kurduğu zihinsel benimki-seninki bölünmesini terk eder. Bizlik deneyimleri arttıkça benimki ve seninki alanları, yerini bizimkine bırakır. Bu süreçlerin çok uzun zaman alabildiğini, pek çok gerileme ve tıkanma içerebildiğini ve her göçmen için doğrusal biçimde ilerlemediğini belirtmekte fayda vardır.

Edebiyatta göç, travma ve yas

Yeni bir ortamda, ana dilinden ve anavatanından uzakta, yabancı olduğu bir hayata başlayan göçmen, yeni bir kendilik, dil ve dolayısıyla edebiyat üretmek durumundadır (Hall, 1987, s. 45). Sakallı’ya (2018) göre göçle ilintili gurbet, yabancılık, memleket, hasretlik ve gariplik gibi temaların oluşturduğu izlek hem Türkiye hem dünyada göçmen edebiyatının kurucu ögesidir (s. 12). Bu edebiyat yeni dünya edebiyatı, diaspora edebiyatı, ulusötesi edebiyat, çok kültürlü edebiyat, çok dilli edebiyat ya da ikinci dilde edebiyat gibi çeşitli biçimlerde isimlendirilmektedir. Göçmen edebiyatı, sadece ana dilde, ikinci dilde veya melez bir dilde yazmaktan ibaret değildir. Kristeva’ya (1991) göre göçmen olmakla deneyimlenen türlü çeşit psikososyal süreç bellekte kendine yer bulur ve bir yabancılık bilinci oluşturur. Bu bilinç yabancıyı, yabancılık bilinciyle diller ve kimlikler arası bir koridorda dolaşan, gölgesine vefalı biri hâline getirir. Göçmen yabancılığını, yaratıcılığını, sesini ve metaforlarını bu eşikte ortaya koyarak edebiyatını oluşturur (s. 83).

Tıpkı göç gibi, travma konusu pek çok çağdaş sanat dalında kendine yer bulmakta, edebiyat, sinema, müzik ve fotoğrafçılık gibi çeşitli sanat disiplinleri vasıtasıyla ifade edilmektedir. Travma çalışmalarının gelişmesiyle travma edebiyatı da savaş, işkence, göç, cinsel istismar, cinsiyetçilik, ırkçılık ve sömürgecilik gibi çeşitli olumsuzluklara sebep olan psikososyal süreçleri birey ve topluluk bakışıyla ele alarak bellek ve kimliğin bu süreçlerden nasıl etkilendiğiyle ilgilenmiş-

tir (Odabaşı, 2020, s. 7). Travma edebiyatı yazarları, travmayı sosyal adaletsizliğe dair bir kanıt ve yıkıcı sosyokültürel kurumların kaçınılmaz sonucu olarak görür ve okuyucuya bunu sosyal ve tarihî arka planlar üzerinden aktarır (Vickroy, 2015, s. 1).

Edebî eserlerin travmayı dile getirmek konusunda neden daha elverişli olduğu ve travmanın bu anlatıları nasıl şekillendirdiği konularıyla ilgilenen Pederson (2018), objektif arşivcilik dilinin travma deneyimini tam manasıyla aktarabilmekte yetersiz olduğunu ifade eder (s. 98). Whitehead (2004) travmanın edebiyatla aktarımının, travmayı kavramsallaştırabilmek adına yeni yollar açtığını ve arşiv yazınının travmaya dair ne hatırlandığıyla ilgilenen odağını travmanın nasıl ve niçin hatırlandığına çevrildiğini iddia eder (s. 4). Travma edebiyatı, bahsedilen bu şahitlik ve sempati hislerini, kendine has teknikler kullanarak oluşturur. Balaev (2008) travma edebiyatında sıkça rastlanan doğrusal olmayan bir olay örgüsü kurmak, bozulmuş bir kronoloji kullanmak gibi tekniklerle travmadan kaynaklı zihinsel karmaşa ve zamansal parçalanmışlığı ifade edildiğini belirtir (s. 159).

Yas ise hem bireysel hem toplumsal boyutuyla edebiyatla ilişkilidir. Durkheim (1912) yası, bireysel bir yaşantı olmanın ötesinde, toplumsal bir ödev olarak tanımlamakta; tetikleyen şahsi duygular değil, topluluğun dayattığı görev olduğunu ifade etmektedir (s. 36). Klein (1940) ise içsel nesnelimiz –çevremizin bilinç dışımızdaki temsili- bizimle yas tuttuğunda bunun yas sürecini kolaylaştırdığını iddia etmektedir (s. 127). Leader'a (2008) göre ortak yas, kişiye kendi yasını ifade etme imkânı verir, kederin sergilenmesi bireye kendi kayıplarına erişme yolu gösterir. Toplumsal olan bireysel olanı kolaylaştırır, birey başkalarının kederlerini nasıl yansıttığını, yaslarını nasıl tuttuğunu referans alarak kendi yasını tutmanın bir yolunu bulmaktadır. Yasların diyalogu olarak adlandırdığı bu süreç bireyin nasıl yas tutulduğunu öğrenebilmek ve yasını tamamlayabilmek için üçüncü şahıslara tanık olmaya ve onların tanıklığına ihtiyaç duymasını içermektedir (s. 73). Yasların diyalogu bağlamında sanat ve edebiyat, bireyin yasın ifade biçimlerinden kendine daha uygun olanı bulabilmesine, yasını başlatabilmesine, sürdürebilmesine ve nihayet tamamlayabilmesine yardımcı olmaktadır (Leader, 2008, s. 83-84).

***Bilmemek*'te göçle ilintili travma, yas ve nostalji süreçlerinin temsili**

Bilmemek, Çek göçmen Irena'nın, 1968 Varşova Paktının Çekoslovakya'yı işgalinden sonra sığındığı Fransa'da başlar. 1989'da Kadife Devrim ile Çekoslovakya'nın iktidardaki Komünist Partisi devrildiğinde, Irena sürgünde geçirdiği yirmi yılın ardından, çevresinin ısrarıyla memleketine dönmeye karar verir. Bu yolculuk sırasında tesadüfen, Prag'daki eski hayatında kısa bir süre için sevgilisi olan ve kendisi gibi iltica ederek Danimarka'da yaşayan Josef ile karşılaşır. Romanda göçmenlik, eve dönüş, aidiyet ve nostaljiyle ilgili yaşantılar her iki karakterin gözünden ele alınmış, yerinden olmak travmatik bir deneyim olarak aktarılmıştır.

Rossi (2005), travma ve sürgünün birbiriyle ilişkili olduğunu, sürgünün ardından yaşanan coğrafi, dilsel ve psikolojik uzaklaşma durumunun parçalanmış kimlikler yarattığını belirtir (s. 212). *Bilmemek*'te, politik düzen değişikliğinin ardından ülkesi sürgündeki Irena için yeniden ziyaret edilebilir hâle gelir. Öncesinde iltica, ihanetlerin en kötüsü olarak kabul edilmekte ve iltica eden vatandaşlar gıyaben mahkûm edilerek yakınlarının onlarla ilişki kurması engellenmektedir (Kundera, 2001, s. 18). Fransız arkadaşı Sylvie onu ülkesine gitmeye, büyük dönüşe ikna etmeye çalışır fakat Irena yirmi yıldır hayatının Fransa'da olduğunu, artık oraya ait olduğunu düşünmektedir. Yine de evini ziyaret etmeye karar verir. Eve ve kimliğine dair bu çelişkili tutum, sığınmacılığının ilk zamanlarında Irena'nın yaşadığı nostaljide kendini daha net biçimde belli eder. Gündüz düşleri ve rüyaları ikiye ayrılır. İş yerinde bir konuşma esnasında aniden memle-

ketindeki bir kırılık yolun görüntüsü gözünde belirip söner. Metroda bir saniyeliğine Prag'ın yeşil bir semtini ve ağaçlarını görür gibi olur. Rüyalarında ise durum tam tersidir: kimi zaman yanlış uçağa binip Çekoslovakya'ya indiğini ve Çek polisinin onu karşılamak üzere orada olduğunu görür. Bazı rüyalarında ise bir Fransız kasabasında dolaşırken ellerinde biralarla –burada biranın Çeklerin yerel içkisi olduğu vurgulanır- Çekçe küfrederek ona doğru koşan kadınlar görür. Bu rüyalardan her seferinde Prag'da olduğunu sanarak uyanır (Kundera, 2001, s. 17-18). Göçmen için yoğun bir duygusal anlam kazanan insan dışı çevre, özellikle doğal çevresidir ve genellikle bir özlem nesnesi hâline gelir (Grinberg ve Grinberg, 1989, s. 162), Çek kırsalı da Irena için böyle bir arzu ve özlem nesnesi olmuştur. Volkan (2017), tuttukları yası herhangi bir sonuca bağlamaksızın yaşayanları “sürekli yas tutanlar” olarak adlandırır ve sürekli yas tutanların ortak rüyalara sahip olduğunu belirtir ve bunu kolektif travmanın bir sonucu olarak görür (s. 46). Hunt (2010) travmatik bir deneyimin ardından anıların bilinçli bir anlatı biçimini alana dek bilinçdışı fikirler” olarak kaldığını belirtir (s. 63) Travmatik bir sürecin ardından hayatı sürdürenler bu süreçlerle ilişkili anıları bastırdıklarında, bu süreçler bilinç dışında işlenerek açıklaması güç davranışlar ve rüyalarla ifade yolu bulmaktadır (Caruth, 1995, s. 38; LaCapra, 2001, s. 126). Irena da başta kocası Martin'in, sonra kendisi gibi iltica etmiş Polonyalı bir arkadaşının aynı düşleri gördüğünü öğrenir ve tüm sığınmacıların aynı düşleri gördüğünü düşünür (Kundera, 2001, s. 17).

Irena'nın dönüşle ilgili kararsızlığının sebeplerinden biri de iltica edenlere yönelik aforozun zamanla yumuşamasıyla, üç yıl önce annesinin Fransa'ya yaptığı ziyarettir. Marlin'e (1997) göre göç, bilinç dışı düzeyinde ebeveynleri terk etme, talepkâr veya kontrolcü bir ebeveynden intikam alma ve baskıcı bir ilişkiden kurtulma arzusunun ifade edebilir (s. 246). Çünkü bilinç dışında ebeveyn, ana dil ve memleket imgeleri ilintilidir. Irena için de durum kısmen böyledir. Annesi üvey erkek kardeşine merhametli biçimde davranırken Irena'ya yaklaşımı daima serttir, bunu Irena'yı “aşırı duyarlılığından” kurtarmak için yaptığını iddia etse de Irena'nın üstündeki yıkıcı etkisini keyif alarak sürdürmüştür. Irena onun yanında kendini daima daha az güzel ve daha az zeki hisseder, çirkin ve budala olmadığından emin olmak için sık sık aynaya bakma ihtiyacı duyar (Kundera, 2001, s. 20-21).

Irena on yedi yılın ardından yaşlandığını düşündüğü annesini göreceği için heyecan ve merhametli bir bekleyişe girer. Fakat annesinin Paris'e gelir gelmez söylediği birkaç söz üzerine on yedi yıldır aralarında hiçbir şeyin değişmemiş olduğu izlenimine kapılır. Üstelik annesi on yedi yıldır Paris'te sürdürdüğü hayatıyla da pek ilgili görünmemektedir. Irena'ya durmaksızın Prag'dan, orada yaşayan tanıdığı ve tanımadığı insanlardan söz eder. Irena fırsat bulup kendi hayatıyla ilgili konuşmaya çalıştığında söylediklerinin annesine ulaşmadığını hisseder. Annesini İsveçli sevgilisi Gustaf'la tanıştırdığında ikili, diyaloglarını Irena'nın pek bilmediği bir dil olan İngilizce sürdürür. Aslında annesi de bu dili iyi bilmemektedir, fakat kötü telaffuzuna ve otuz kelimelik sözcük dağarcığına rağmen büyük bir özgüvenle konuşarak Gustaf'ı etkiler. Irena için Çekçe eski, Fransızca yeni kimliğinin dilidir. Fakat annesinin ziyareti boyunca ne artık kendisine tanıdık bir yabancı gibi gelen Çekçeye ne de yeni kimliğiyle özdeşleştirdiği ve sergilemek istediği Fransızcaya yeterli duygusal yatırımı yapabilmiş hisseder. Karakterin iki dille de aksak biçimde ilerleyen ilişkisi, iki kimliğiyle ve ülkeyle kurduğu aksak ilişkinin iz düşümü olarak roman boyunca yer değiştirerek tekrar eder. İki karakterin de nostalji hissetmesinde ve göçe dair travmatik süreçleri yeniden anımsamalarında ana dilin etkisi yadsınmaz. Grinberg'e göre (1989) kişinin ana dili, hiçbir zaman başka bir dili konuşan bir ülkede yaşarken olduğu kadar libido ile dolu olmaz (s. 158). Çünkü göç esnasında kimlik, bebeklikten çocukluğa ya da çocukluktan ergenliğe geçişte olduğu gibi yeniden kurulur (Akhtar, 1999, s. 129). Bu yüzden bilinç dışı düzeyde ilk nesne ilişkilerinin kurulumu tekrarlanır. İlk nesne ilişkileriyle ilgili tüm bebeklik deneyimleri, anı-

lar ve duygular ise ana dille ve anne imagosuyla bağlantılıdır. Göçmen, başlangıçta ana dilinin “sessel kundağı”na yapışarak yeni dili değersizleştirir. Ana dilini ise her şeyin ifadesini mümkün kılan bir dil olarak yüceltir (Akhtar, 1999, s. 129). Yeni dili öğrenmek annenin ya da ana vatanın kaybına ilişkin endişeleri tetikleyeceğinden ertelenebilir, başarılabilir (De Coster, 2018, s. 183). Grinberg ve Grinberg (1989), geri dönüş düşüncesinin aldatıcı olduğunu, göçmenin hem kendisinin hem memleketinin değiştiğini fark ederek hayal kırıklığına uğradığını ifade eder ve bu durumu geri dönüşün yararı olarak isimlendirir. Geri dönüşün acısıyla birlikte ana dili duymak göçmenlerde geçmiş travmaları tetikleyebilir (s. 165).

Annesinin ziyaretiyle on yedi yıl öncesinde bıraktığını düşündüğü aşşğılık ve güçsüzlük duygularını yeniden içinde bulan Irena, annesini yolcu ettikten sonra Paris'teki hayatı ve sığınmacılığını yeni bir bakış açısıyla değerlendirir:

Havaalanından dönüşt, Irena en üst kattaki dairesinde, kavuştuğı sakinlik için yalnızlığının sağladığı özgürlüğün tadını çıkarmak için pencereye gitti. Çatılara, birbirinden acayip biçimlerdeki bacaların çeşitliliğine ve uzun zamandan beri onun gözünde Çek bahçelerindeki yeşilliğin yerini alan o Paris yeşilliklerine baktı ve burada ne kadar mutlu olduğunu fark etti. İltica etmesinin bir mutsuzluk olduğunu her zaman için kesin bir gerçek gibi kabul etmişti. Ama o anda bunun bir mutsuzluk yanılması, insanların bir sığınmacıya bakış tarzının doğurduğu bir yanılma olup olmadığını soruyor kendine (Kundera, 2001, s. 21-22).

Irena bu düşünce ve tereddütler içinde Prag'a gider. Havanın beklenmedik biçimde ısınması sebebiyle yanında getirdiğı kıyafetten daha ince bir kıyafete ihtiyaç duyar. Giyim mağazalarında hâlen komünizm döneminden alışık olduğu biçimde kıyafetler satılmaktadır. Denediğı elbiseler kendisine uzak geçmişini hatırlattığı için bunalsa da acelesi olduğu için birini satın alır. Yürürken önünden geçtiğı bir aynada kendisini görünce afallar; gördüğü kadın bir başkası, hayatını Prag'da kalarak sürdürmeyi seçse olacağı kişidir. Hunt'a (2010) göre travmatik bir deneyim yaşayan insanlar kendilerine yaşadıkları tramvayı anımsatacak yeni bir olay olması ihtimaline karşı tetiktedir. Böylesi bir durumla karşılaştıklarında diğler insanlardan çok daha hızlı tepki verirler (s. 64). Irena kendisini güçsüz, zavallı ve acınacak biçimde uysal görmesine sebep olan elbiseyi hemen çıkarıp eski elbisesini giyer. Çünkü yansımasını görünce geçmişindeki tuzakların kaybolmadığı, kendisini bekledikleri izlenimine kapılmıştır (Kundera, 2001, s. 27-28).

Prag'da buluştuğı arkadaşları da Irena'ya annesiyle yaşadığına benzer bir düş kırıklığı yaşattır. Onlarla buluşmak için bir restoranda yer ayırtan Irena, dostluklarını yeniden kazanmak için Paris'ten bir hediye mahiyetinde Bordeaux şarabı getirir. Arkadaşları şarap yerine yerel içkileri olan birayı tercih ettiklerini söyleyince Irena onları ayıran şeylerin altını çizen bir hediye seçmiş olduğu için kendi suçlar. Şarabı reddederken aslında reddettiklerinin kendisi olduğunu düşünür (Kundera, 2001, s. 30-31). Irena'nın geri dönüşün yarısını aldığı söylenebilir. Çünkü arkadaşları hem ikramını reddetmiş hem de tıpkı annesi gibi onun hayatıyla, ayrı geçirdikleri yirmi yılda neler yaptığıyla ilgilenmemişlerdir. Kendisini dinleyen birini bulduğunda Irena, “Herkes bizim rahat bir hayat yaşamak için gittiğimizi düşünüyor. Yabancı bir dünyada kendine küçücük bir yer edinmenin ne kadar zor olduğunu bilmiyorlar” der. Etrafında bira içerek Çekçe konuşan arkadaşları, göçmenliğin ilk zamanlarındaki kâbusunu hatırlamasına sebep olur. Kendisini yeniden savunmasız hisseder (Kundera, 2001, s. 33-34).

Irena bu duygulara ve düşüncelere kapılsa da artık Prag'a daha sık gidip gelmesi, hatta oraya yerleşmesi söz konusudur. Çünkü sevgilisi Gustaf'ın çalıştığı şirket Prag'da bir bayilik açmıştır ve oradaki işlerle Gustaf ilgilenmektedir. Bu sebeple Prag'a daha sık seyahat etmeye başlar. Seyahatlerinden birinde, havaalanında, çok eskiden kısa süreliğine sevgili oldukları Josef'le karşıla-

şır. Onu hemen tanıyıp konuşmaya başlar. Josef de Danimarka'ya iltica etmiştir. Çekoslovakya'ya geri dönmemiştir, bu ilk ziyareti olacaktır. Josef farklı bir şehre gideceği için Prag'da Irena'dan ayrılır, fakat gitmeden bir araya gelmek üzere sözleşirler. Josef için "geri dönüşün yarısı" doğup büyüdüğü kente varıp annesinin mezarını ziyaret etmek istemesiyle başlar. Mezarlığın çevresinde eskiden boş bir arazi varken şimdi bir viyadük inşa edilmiştir, bu yüzden bulmakta zorlanır. Annesinin mezarını bulduktan sonra çevredeki diğer mezarlardaki isimleri okudukça ölümü kendisine hiç bildirilmemiş akrabalarının olduğunu fark eder ve hüsrana uğrar. Abisi ve yengesinin evine giderken şehrin her yerinde bu hüsrana ve kayıp duygusu ona eşlik edecektir:

Dönmeden önce kendini bildik yerlerle, geçmiş hayatıyla yüz yüze tahayyül etmiş ve sormuştu: Duygulanacak mıydı? Soğuk mu, sevinçli mi, üzgün mü olacaktı? Hiçbiri değil. Yokluğu sırasında görünmez bir süpürge gençliğinin manzaralarının üzerinden geçmiş ve ona tanıdık gelen her şeyi silip yok etmişti; beklediği yüzleşme gerçekleşmedi. (Kundera, 2001, s. 41)

Josef bu duygular içinde abisinin evine gider. Aslında bu ev tüm aileye aitken mülkiyetle ilgili çeşitli süreçler sonucunda önce ellerinden çıkmış, sonra abisi evi kendi üstüne almıştır. Bundan dolayı gergin başlayan görüşme, Josef'in evdeki hakkından feragat edeceğini söylemesiyle rahatlar. Evde yaptıkları değişiklikleri göstermek için onu odalarda dolaştırırlarken, duvarda kendisine ait bir tabloyu görür. Ülkeden ayrılmaya karar verdikten sonra çok çabuk hareket etmesi ve niyetini gizli tutması gerektiğinden evinin anahtarlarını postaya vererek abisine göndermiştir. Danimarka'ya varınca telefon açarak devlet el koymadan dairesinde hoşuna giden ne varsa almasını rica etmiştir. Akhtar (1999), aniden ayrılmak zorunda kalmanın kişiyi veda töreninin koruyuculuğundan mahrum bırakacağını ve böylelikle öngörülse yasın olanaksızlaşacağını, benzeşim süreçlerin karmaşıklaşacağını ifade eder (s. 123). Josef için kimseyle vedalaşmadan ayrıldığı memleketinin yası oldukça karmaşık bir hâl alır. Çünkü Çekoslovakya'da yaşarken de güçlü bağılıklar hissetmemektedir. Ailesiyle inanç pratikleri bakımından çatışmış, onları kıskırtmaktan keyif aldığını fark etmiştir. Bu farkındalık meslek seçimini de etkilemiştir. Aile geleneğini reddederek doktor değil, veteriner olmuştur. Ülkedeki son gününde, fazla bağılılık hissetmese de vedalaşmak için aile evine uğrar. Fakat yeni rejimi destekler nitelikte bayraklar astıklarını görünce vedalaşma gereği duymaz. Tek bir hayatı olduğunu, onu da orada yaşamak istemediğini düşünerek ülkeyi terk eder (Kundera, 2001, s. 44-50).

Memleketinde "bir ölünün utangaçlığına" bürünen Josef, otele dönünce abisinin kendisine verdiği eski eşyaları içinde günlüğünü bulur. Günlükteki el yazısının kendi el yazısıyla aynı olmasına öfkelenir. Çünkü ne yazılanlar ne de onları yazan kişi kendisine tanıdık gelmez, geçmişini özlemle hatırlayamaz (Kundera, 2001, s. 54-60). Josef'in memleketine ve memleketindeki kendiliğine dair imgeleri reddetmek veya bastırmak suretiyle, Irena'nın tersine, "zehirlenmiş" bir nostalji hissettiği söylenebilir. Tanrısal anlatıcı da bu bölümde araya girer ve bir doktor olsa hastanın "nostalji yetersizliğinden" ya da "belleğindeki mazoşist deformasyondan" rahatsız olduğu teşhisini koyacağını belirtir. Josef'in zehirlenmiş nostaljisi, henüz Çekoslovakya'dayken başlamıştır. Babasının abisiyle olduğu gibi kendisiyle gurur duymadığının farkındadır. Kendisinin cesur, keskin zekâ ve iyi kalpli olduğunu düşünenlerin aksine ödle, sıkıcı ve yaramaz olduğuna hükmeder ve bu düşüncelerini destekleyecek anıları hatırlar. Belleğinin kendinden nefret ettiğine karar vererek geçmişe mümkün olduğunca bakmamaya başlar. Yalnızca olumsuz hatıraları kendisine sunan belleği yüzünden ülkesinde hayatını değerli kılacak hiçbir şey göremez ve sınırı tereddüt etmeden geçer. Danimarka'da âşık olmuş, aşkı sayesinde geçmişini değil şimdikiyi idealize ederek kötü anılarını bastırmıştır. Günlüğünü de tıpkı kötü anıları gibi parçalayıp çöpe atar, çünkü kendisiyle karıştırılmasını istemediği o kişiyi yok etmeye ihtiyaç duymuştur (Kundera, 2001,

s. 55-62). Fakat geçmişi zannettiği kadar geride kalmamıştır. Eski eşinin ilk evliliğinden olan kızı, kendisinin ülkeye döndüğünü haber almıştır, görüşmek için otele telefon eder. Böylelikle Josef, tıpkı aynada kendisini eski günleri hatırlatan elbiseyle gören Irena gibi geçmişinin hiç de uzakta olmadığını, onu beklediğini anlar.

Josef, Irena ile buluşmadan önce abisinin evinin duvarında gördüğü resmi çizen arkadaşıyla görüşür. Bu görüşmeye dek Çekoslovakya'da hiçbir iyi anısının olmadığını ve bağımlık hissetmediğini düşünmeyi ve Danimarka'daki merhum eşini hatırlamayı sürdürmüştür. Arkadaşıyla keyifli vakit geçirip, içtenliğini ve sevgisini fark ettikçe hisleri değişmeye başlar. İlk defa kendini ülkesinde, mutlu biri olarak görür. Böylelikle memleketiyle sürdürdüğü zihinsel kavga sonlanır. Danimarka'nın gerçekten evi olduğunu anlar. Sonrasında eşinin, Danimarka'daki kırmızı tuğlalı evlerinin ve bahçelerindeki ince çam ağacının imgeleri gözünde canlanır. Tersine bir nostalji yaşamaya başlar (Kundera, 2001, s. 97).

- "O hâlde akşama gel! Birlikte yemek yeriz," diye rica etti N., içtendi.
- "Bu akşam çoktan evimde olacağım."
- "Evimde derken, demek istediğin..."
- "Danimarka'da."
- "Senin böyle söylediğini duymak o kadar tuhaf ki. Senin evin, yani, artık burası değil mi?" diye sordu N.'nin karısı.
- "Hayır. Orası." (Kundera, 2001, s. 109)

Irena ise Josef'le buluşmaya giderken farklı bir nostalji deneyimler. Sevdiği, bahçeli bir semtten geçerken kaldırımında kalakalır, ilticasından önce Prag'a, sevdiklerine veda edebilmek için o anda yaptığı gibi düşünme düşünme yürümeyi arzu ettiğini anımsar. Bireyler sevdiklerinden, dillerinden, kültürlerinden, ülkelerinden, sosyal statülerinden ve ait oldukları gruplarla ilişkilerinden uzaklaştıkları için başka bir ülkede yaşamak, yas tutmaya benzetilir (Bustamante, 2017, s. 222). Irena da göçmenliği boyunca Prag'ın imgesini bir amblem, bir parfüm, tinsel bir öz gibi içinde taşıyarak yasını tutmuştur. Paris'te daha mutlu hissetmiş olsa da gizli bir güzellik bağıyla Prag'a bağlı olduğunu ve bu sevgiden dolayı aslında ayrılırken ne kadar acı çekmiş olması gerektiğini idrak eder. Fakat onun bağlı olduğu Prag, yeşillikler içindeki bu bahçelerin, korulukların Prag'ıdır. Kafasında Gustaf'la özdeşleşen şu anki, turistik Prag değildir. Bu düşüncenin peşinden giderek, romantik ilişki sürdürdüğü iki partnerini de aslında kendisinin seçmediğini anlar. İlk eşi Martin, annesinden kaçmak için bir fırsat olmuştur. Annesi onu kendi çevresinden biri olan Martin'e itmiş, Martin de alıp Paris'e götürmüştür. Gustaf'la ilişkisi ise Martin'le ilişkisinin bir başka biçimidir. Fakat Josef ilk defa onun seçtiği bir hayat ve seçtiği bir ilişkinin tezahürü olacaktır. Yürür ve eskiden yapamadığı veda yürüyüşünü bugün yaptığını düşünür. Kendi hayatını kazanmak için çok sevdiği bu kenti bir kez daha kaybetmeye hazırdır (Kundera, 2001, s. 92-96). Çünkü daha önce kendini gerçekleştirme, üçüncü ayrılma-bireyleşme sürecini yaşamaya sürgünde mümkün olmuştur. Annesini yolcu edip eve döndüğünde, özgürlüğüne kasteden tarihin acımasız güçlerinin onu ironik biçimde özgür kıldığını düşünmüştür. Bir arkadaşına, Fransa'da Martin'in ölümünden sonra yalnız geçirdiği ve çok zorlandığı birkaç yılı hayatının en mutlu günleri olarak hatırladığını, hayatının efendisi olduğunu hissettiğini söylemiştir.

Irena ve Josef buluştuklarında, ikisi de kendilerini Çekoslovakya'da tutacak hiçbir şey bulamadığını söyler. Sonrasında geri dönüşün yarattığı hayal kırıklığından bahsederler. Sevdiklerinin onları dinlemediğinden, yirmi yıldır hayatlarında olup bitenlerle ilgilenmediklerinden yakınır. Irena, kendisinin Prag'daki çevresinin kim olduğunu, onların da onun ne olduğunu unuttuğunu ve kendini budanmış, kesilip küçültülmüş bir cüce gibi hissettiğini söyler. Fransa'daki arkadaşları nezdinde artık sığınmacı olmadığından, iltica zorunluluğunun bir trajedi ol-

duğunun canlı bir kanıtı olmadığı için ilginç biri değildir, onları hayal kırıklığına uğratmıştır. Kendisi de hayal kırıklığına uğramıştır, çünkü onunla acıları için değil kişiliği için ilgilendiklerini sanmıştır. Bu durum Sayad'ın (2000) "çifte yokluk" teorisini akla getirir. Bu teoriye göre göçmenlerin yeni ülkelerinde önceki hayatları ve toplumları yok sayılır. Göç ettikleri toplumda ise dışarıdan gelen ve sosyal hayata kendileriyle aynı biçimde dâhil olması engellenen bireyler olurlar. Bu durumdaki göçmen iki toplumda da eksik hisseder ve bir toplumu ötekine tercih edemez (Akt. Saada, 2000, s. 30).

Josef, başlangıçta etrafındaki insanların konuştuğu Çekçeyi bilinmeyen bir dildeki şarkılar gibi, her kelimesini anladığı meçhul bir dil gibi duyumsar (Kundera, 2001, s. 42). Yirmi yıldır konuşmadığı ana diline dair bu tutumu, ressam arkadaşıyla konuşurken, sohbetin derinleşerek keyifli hâle gelmesiyle kırılır. "Uçar gibi" konuşur ve ilk defa kendi ülkesinde mutlu olduğunu, oranın memleketi olduğunu hisseder (Kundera, 2001, s. 108). Irena içinse süreç daha farklı işler, eşi Martin'in ölümünden sonra Çekçe konuşacak kimsesi olmamıştır. Dolayısıyla Fransızca onun tek dili hâline gelmiştir. Sevgilisi Gustaf ile de Fransızca konuşmaktadır. Annesinin ziyaretiyle hayatlarına giren İngilizce, Gustaf'ın Prag'daki müşterileriyle konuştuğu dil olduğu için Fransızcanın yerini almıştır. Duparc'a (2009) göre kişinin ana dilinden veya memleketinden sebepsiz yere uzaklaşması söz konusu olamaz. Bu hem dış hem iç nedenlerle, üzerinde derinlemesine çalışılmamış travmalarla ilgilidir (s. 21). Irena etrafı Çekçe konuşan insanlarla çevrili biçimde sokaklarda yürürken eskilerden gelen bir yakınlığın soluğunu hissedip mutlu olur. Eve dönünce suskun bir yabancıya dönüşür (Kundera, 2001, ss. 68-69). Hissettiklerini paylaştığı tek kişi olarak Josef'i görür (Kundera, 2001, s. 106).

Josef, Irena'nın bu yoğun hislerine karşılık veremez. Çünkü kendisini hemen tanıyan Irena'nın aksine o Irena'nın kim olduğunu aslında hatırlayamaz. Nostalji zehirlenmesi yüzünden geçmişindeki olumlu imgeleri sürgüne göndermiştir (Akhtar, 1999, s. 127). Irena, Josef'in kendisine hiç ismiyle hitap etmediğini fark edince bu gerçekle yüzleşmek durumunda kalır ve büyük bir hayal kırıklığına uğrar. Birlikte oldukları günün sabahında Irena uyurken, Josef sessizce onu terk eder. Dönüş uçağı havalandığında kırmızı evin ve çam ağacının imgeleri yeniden gözünde canlanır. Romanın bitiminde Josef zehirlenmiş nostaljisini sürdürmek yerine gerçek yasını başlatmak için yola çıkmış gibidir. Irena'nın ise yasını henüz tamamladığı söylenemez.

Acı Bakanlığ'ında göçle ilintili travma, yas ve nostalji süreçlerinin temsili

*Acı Bakanlığ'*nın kahramanı Tanja, Hırvatistan'da yaşarken 1991'de Yugoslavya İç Savaşının başlamasının ardından eşi Goran'la Berlin'e yerleşmiştir. Goran'ın Japonya'dan aldığı iş teklifi ilişkilerinin sonlanmasına sebep olur. Tanja, bir arkadaşının teklifiyle Amsterdam'da bir yıllığına Sırpça-Hırvatça okutmanlığı yapmaya başlar. Öğrencileri eski Yugoslavya'nın farklı yerlerinden, farklı etnik aidiyetlerden gelmektedir. Tanja, müfredatı takip etmekten vazgeçerek dersleri Yugoslavya'yı anmaya adar. Öğrencileriyle anıların, travmatik yaşantıların, duyguların paylaşıldığı bu kısmen terapötik sayılabilecek ortamda sanal bir nostalji müzesi oluşturmaya başlarlar. *Acı Bakanlığ'*nın yazarın göç deneyiminden izler taşıdığı düşünülmektedir. Çünkü Ugrešić (2004) kendisini ne bir göçmen ne mülteci ne de sığınacak yer arayan biri olarak tanımlamadığını, ülkesi artık kendisine ait olmadığı için daha fazla orada yaşamamaya karar verdiğini söylemiştir (s. 139).

Roman Tanja'nın tramvay güzergâhlarının yazdığı panoya bakarken aniden kafasını cama vurarak kendine zarar verme isteğine kapılmasıyla başlar. Bu depresif dürtü, Tanja'nın içinde bulunduğu travmatik yas süreci göz önünde bulundurulduğunda daha anlaşılır olur. Yerlerini

terk etmek zorunda kalmakla yaşadıkları travma, yas sürecini karmaşık hâle getirerek, göçmenleri çaresiz ve öfkeli hissettirebilir (Volkan, Ast ve Greer, 2002, s. 53). Ayrıca şiddet ve çatışmadan kaçmış olan mülteciler, travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) ve depresyon için yüksek risk grubu içindedir (Mollica ve vd. 2001, s. 551). Tanja kendini mülteci statüsünde görmeyi reddeder, fakat eski Yugoslavya'dan gelen diğer vatandaşları gibi onun da geri dönebileceği bir yer yoktur (Ugrešić, 2010, s. 8). Bu sebeple kendini, diğer Eski Yugoslavya vatandaşlarının da annelerinin vefatı gibi deneyimlediği kolektif yas sürecinin bir parçası gibi hissetmektedir:

Birden annenin teması ve görüntüsü gitmişti. Kâbus gibi bir şeydi. Sokakta, markette, sahilde ya bizden ya da ondan kaynaklanan bir hatadan ellerimiz ayrılıyor, anne buhar olup uçuyordu. Korkutucu derecede büyük ve düşmanlık dolu bir dünyayla karşı karşıyaydık. (Ugrešić, 2010, s. 25)

Tai Yong ve Kudaisya'ya (2005) göre ülkelerini bölünme sonucunda yitirerek yerlerinden olup bir başka yere sığınmak zorunda kalan insanlar kimlik sorunları yaşamaktadır. Çünkü yer fiziksel bir alandan ibaret değildir. Yer, insanların yaşamlarını ve günlük rutinlerini sergiledikleri bir ortamdır. Yeri herhangi bir fiziksel ortam olmaktan çıkaran şey ise, orada yaşayan insanların yüklediği anlam ve bu anlamla ilintili kimliklerdir. Bölünme ile metafizik bağlamda yitirilen bu yerler ve anlamları, artık yalnızca bellekte var olur. Yerinden edilmiş insanların bilinçlerinde saklı kalan bu yer duygusu, hayatlarının geri kalanını yoğun biçimde etkiler (s. 17).

Ortak noktaya gelince, içlerinde bölündüklerini, öfkelerini, bastırdıkları isyanlarını hissedebiliyordum. Hepimiz şu ya da bu şekilde kirletilmiştik. Mahrum bırakıldığımız şeylerin listesi çok uzun ve kederliydi: Doğduğumuz ülke ve normal bir hayat yaşama hakkımız elimizden alınmıştı; dilimiz elimizden alınmıştı, aşığılanmış, korkmuş ve umutsuzluğu yaşamıştık. Bir sayıya indirgenmenin, bir sürüye dönüşmenin ne demek olduğunu anlamıştık. Bazıları, örneğin Selim, yakın dostlarını ve akrabalarını kaybetmişti. Onların yükü en ağırlandı. Şimdiyse hepimiz bir tür nekahet devresindeydik. (Ugrešić, 2010, s. 53)

Tanja kendisine önerilen ders müfredatını takip etmekten vazgeçerek sınıfı Yugoslavya'yla ilgili bir paylaşım alanına çevirmek ister. Bunun sebebi, bu nekahet evresini herkes için en risksiz biçimde geçirmek için başvurulacak tek alanın ortak geçmiş olduğuna inanmasıdır. Bu karar, parçalanarak altı ülkeye dönüşen ve hepsinin kendi kimliğine dair unsurları benimseyerek kurucu mitlere dönüştürme çabasında olduğu bir ülkenin vatandaşları için riskli gibi görünmüşse de işe yarar. Parçalanmanın ardından kurulan yeni ülkelerde -Yong ve Kudaisya'nın (2005) fikirleriyle örtüşür biçimde- Yugoslavya'ya ait hatıralar yok edilmekte, insanların geçmişlerinden sıyrılması teşvik edilmektedir. Söz konusu müze, nostaljinin her zaman gerilemeyle ilgili bir süreç olarak görülmemesi gerektiğini, unutmaya karşı işlev gören bir savunma stratejisi olarak değerlendirilebileceğini ve yalnızca ikamet etmekle değil bağlılıkla da ilintili olarak ele alınabildiğini (Radstone, 1993, s. 59) hatırlatmaktadır. Bu işlev sayesinde Tanja ve öğrencileri, kurdukları sanal nostalji müzesi sayesinde neyi kaybettiklerini hatırlayarak yas tutma sürecini başlatmıştır. Bu yas süreci, yerinden edilmenin travmatik acısıyla yüzleşmeyi amaçlayan bir topluluğun duygusal yatırımının ürünüdür. Nostaljik anımsamaları da bu bağlamda savunma mekanizması olarak değerlendirilebilecek bir tür karşı-hafıza olarak okunabilir. Başka bir deyişle, karakterler kayıp yurtlarını hatırladıklarında, sonsuza dek kaybolan Yugoslav kültürel alanını yeniden yaratırlar ve kişisel ve kolektif anıları silinmeden korumaya çalışırlar (Veličković, 2009, s. 17). Fakat aşına olunan coğrafyadan ayrılmak, şahsi eşyaları yitirmek, ilişkilerde yaşanan değişiklikler ve karşılaşılan yenilikler bir araya gelerek göçmenin yasının acısını derinleştirir. Bu durum algısal bazı bozukluklara da yol açabilir. Sık rastlanan algısal bozukluklardan biri de kişinin mekân ve zamanda bölme işlevi (splitting) olarak bilinen savunma mekanizmasını kullanma eğilimi gös-

termesidir (Akhtar, 2018, s. 34). Freud'a göre (1940) en temel savunma mekanizmalarından olan bölme sayesinde birbirine karşıt kendilik ve nesne imgeleri keskin biçimde birbirinden ayrılır (s. 278). Bölme işlevini kullanarak, odaklanmak istediğimiz yönlerimizi göz önüne alırız. Görmek/ yüzleşmekten çekindiğimiz yönlerimizi ise öteleriz (Bollas, 2018, s. 23). Bu işlev tipik olarak borderline (sınır) kişilik bozukluğu ile özdeşleşir. Fakat yas söz konusu olduğunda bölmenin işlevi borderline kişilik bozukluğundaki gibi nesne ve/ya kendilik işlevini bölmek değildir. Yasta bölünen, zaman ve mekân algısına dair bir ego işlevidir (May, 1986, ss. 3). Böylelikle yas tutan kişi birbirine zıt deneyimleri eş zamanlı olarak yaşayabilir (Volkan, 2017, s. 43). *Acı Bakanlığı*'nda da karakterlerin bölme işlemine başvurduğu görülebilir. Tanja kendini artık çok uzak gördüğü bir geçmişte yola çıkmış fakat henüz bir geleceğe varamamış gibi hisseder (Ugrešić, 2010, s. 8). Öğrencilerinden Ana ise göç edenlerin aynı anda hem erken yaşlanmış hem de sonsuza dek genç olduğunu düşünür (Ugrešić, 2010, s. 25). Bir başka öğrenci, Meliha, bölünmeyi hem zamanda hem benliğinde bir kırılma gibi deneyimlemiştir:

"Ayrıldıktan sonra, asla tam olarak kendime gelemedim" dedi Meliha. "Hangi zaman olduğunu bir türlü anlayamıyorum, bilmem demek istediğimi anladınız mı?"

Onlar için zaman "önce" ve "sonra"ya bölünmüştü; "savaş-öncesi" dönemi yeniden bir araya getirirken zorlanmadıkları hâlde, "savaş-sonrası" dönem -buna savaşın kendisi de dâhildi- tam bir karmaşaydı. En basit soru bile onları tökezletmeye yeterdi. (...) "Savaş-sonrası" efsanevi bir zamandı. Aradan yüz mü, iki yüz mü, yoksa üç yüz yıl mı geçtiği hiç önemli değildi. O kısa "savaş-sonrası" dönemde çok fazla şey yaşanmış, zihin saatleri bu baskıya dayanamayıp bozulmuştu. (Ugrešić, 2010, s. 104).

"Bazen delirdiğimi düşünüyorum. Yürürken birden durup kendi parçalarımı topluyorum. Kollarımı, bacaklarımı ve üff! Çılgın kafam da orada. Onları bulduğum için ne kadar memnun olduğumu anlatamam. Neyse, tekrar yerlerine yapıştırıyorum onları ve bir süre daha idare ediyorlar. Artık tamam, diyorum, ama yine oluveriyor, dağılıveriyorum. Yine topluyorum, yapboz gibi parçalarımı yerli yerine yerleştiriyorum, bir kez daha dağılmacaya dek... (Ugrešić, 2010, s. 179)."

Tanja'nın öğrencileriyle ilişkisi okulun dışında da devam etmeye başlar. Bu durum akla Erikson'un (1991) "yaralılar toplantısı" (*gathering of the wounded*) ismini verdiği teoriyi getirir (Akt. Baysal, 2020, s. 22). Erikson'a (1991) göre travma, kurbanını soyut biçimde işaretler. Bunun sonucunda kişi, insanlığın geri kalanından uzaklaşırken kendisiyle aynı işareti taşıyan başka kişilerle yakınlaşır. Yani aynı travmayı yaşamış olmak, mağdurlar arasında, yalnızca kendilerinin farkında olabildiği bir çeşit akrabalık bağı yaratır (s. 463).

İlk kez sınıfa girdiğimde onları "bizimkiler" yapan şeyin ne olduğunu anladım. "Bizimkiler" in yüzünde görünmez bir tokat izi vardır. Bakışları tavşan gibi ürkektir, bedenleri tehlikenin yönünü belirlemek için havayı koklayan hayvanlar gibi hep gergindir. (...) "Bizim insanlarımız şehirde balta girmemiş ormanda dolaşır gibi temkinli gezerler" diyordu Selim. Hepimiz "bizimkiler"dendik (Ugrešić, 2010, s. 15).

Kolektif olarak deneyimledikleri travma, eski Yugoslavya'dan iltica ederek Hollanda'da bir araya gelen, birbirini daha önceden tanımayan bu insanları "bizimkiler" yapmıştır. Sınırları belirlemek, ulus kimliklerin altını çizmek üzere başlayan savaşın açtığı psikolojik yara, bir eritme potasına dönüşür. Bu eritme potası Sırp, Hırvat, Boşnak, ya da politik olarak gerilim yaratabilen diğer etnik kimliklerden herhangi birine mensup olmanın yarattığı olumsuz duyguları ortadan kaldırmaya da onlara aynı işaretleri vererek, kimsenin ötekinin -hatta kendinin de- neyi yitirdiğinden tam olarak emin olmadığı, fakat hepsinin birbirini yitiğin bıraktığı işaretten tanıdığı bir yaralılar toplantısı yaratmıştır. Bu durum Tanja'nın ara sıra uğradığı Bosna kafesindeki düşüncelerinde daha belirgin olmaktadır:

Barda bir yere geçer, “bizim” kahvemizden (Türk kahvesi) ısmarlar, bir süre orada oyalanırdım, kefarete öder gibi, ortama uymak için içgüdüsel olarak omuzlarım çökerdi. Yüzlerindeki görünmez tokadın beni de etkisine aldığını hissedirdim. Oraya neden gittiğime dair hiç fikrim yoktu. Kendi “sürümü” koklamak gibi anlaşılmasın bir arzudan dolayıldı belki de. Benim sürüm olduğundan da pek emin değildim -hiç olmuş muydu, onu da bilmiyorum. (Ugrešić, 2010, s. 21).

Kendini ne bir mülteci ne bir turist ne de göçmen olarak görebilen Tanja, başlangıçta bu sebeple tam olarak “bizimkiler”in bir parçası gibi hissedemese de öğrencileriyle kurduğı bağ, Tanja için bir varoluş sebebi hâline gelir. Şehirde yaptığı gezintilerden birinde Tanja, içsel haritasını yitirmiş gibi hisseder. Kesin olarak emin olduğu tek şeyin nereye giderse gitsin, öğrencilerinin yönünü bulmasına yardımcı olacağı olduğunu düşünür (Ugrešić, 2010, s. 33). Bunun üzerine, Tanja’nın sınıfıyla kurduğı bağın Erikson’un (1991) teorisine daha uygun hâle geldiğı söylenebilir. Zira başlangıçta ne Yugoslavya ne Hollanda’ya dair hissettiklerinden emin değilken zamanla yerinden olma travmasını paylaştığı kişilerle paylaştığı bağ varoluşunun kaynağı hâline gelmiştir. “Sürüsünü koklamak” şeklinde ifade ettiği içgüdüsel aidiyet hissini tazelemek, travmatik yaşantısını paylaşan başkalarına şahitlik ederek bu yaşantıyı yeniden işlemekle ilgili olduğu düşünülebilir. Kayıp içsel haritanın yerini alan öğrenciler de söz konusu işleme sürecinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Zira yas süreci, içsel nesnelerin yer değiştirmesiyle, eski nesnelerin işlemde geçirilerek yerine yenilerinin konmasıyla, fakat bu yeni nesnelerin daima eski nesnelere hatırlatan bir yönü barındırması şeklinde de açıklanabilmektedir (Leader, 2018, s. 48). Bu bakımdan söz konusu sürünün üyelerinin bulunduğu yerlerde Tanja’nın hissettikleri, eski nesnelerin yeni yere yerleşmesi sürecindeki bir geçiş alanı ve diasporik bağlantı noktası olarak da okunabilir (Knafo, 1998, s. 55). Bhabha (1992), bu geçiş alanlarını, kişisel ve umumi olanın bir araya geldiğı, eski ve yeninin kafa karıştırıcı ve yeni bir bakış açısı geliştirmeye zorlayıcı biçimde birbirinin parçası olduğu üçüncül alanlar olarak betimler (s. 114). Brah (2005) ise bu mekânlardan “içerme ve dışlama, aidiyet ve ötekilik, 'biz' ve 'onlar' sınırlarının tartışıldığı noktalar” olarak bahseder (s. 226). Bir başka ülke sınırlarında bulunmasına rağmen yitirilen vatana dair aidiyet hislerinin yeniden anımsanmasına sebep olmaları sebebiyle Hollanda’daki diasporik post-Yugoslav mekânlarının da bu işlevi gördüğü söylenebilir.

Kaybını ve yasını Tanja için daha belirgin kılan, annesini ziyaret etmek üzere tüm “mülteci hislerini” bastırarak Zagreb’e gitmesi olur. Ziyaret esnasında annesi, uzun uzun Tanja’nın pek tanımadığı, kendisininse savaş öncesinde pek umursamadığı insanlardan ve şeker hastalığından bahseder. Tanja’ya göre bunu yaparak ölüm korkusunu savuşturuyor, gerçek bir yüzleşmeye girmekten kaçınıyor ve dönüşünün acısını hafifletmeye çalışıyordu. “Pek aman aman olmaya bilirler, ama dilencilerin seçme hakkı yoktur. Benim yaşımdaykilerin olmaz yani. Ve şayet başıma bir şey gelirse, onlar burada; oysa sen...” diyerek Tanja’yı gittiğı, kendisini terk ettiği için üstü kapalı olarak suçlar (Ugrešić, 2010, s. 97-100). Yugoslavya’dan ayrıldıktan sonra, sokak isimlerinden sağlık sistemine geniş çaplı bir değişim başlatan Hırvatistan’da, Tanja’nın yeni bir kimlik kartı edinmesi gerekmektedir:

Dışarıda, annemin yanında olduğumdan daha huzursuzdum. Yüzümde görünmez bir tokadın iziyle Zagreb sokaklarında dolaştım, tavşan gibi ürkek bakışlarla etrafıma baktım, güvende olmak için bina duvarlarına yakın yürüdüm. Her şey sağlıksız, griydi, bir an benim, bir an yabancı, bir an eski.

Anneme yeni bir kimlik kartı almaya çalıştığım için hiç bahsetmedim. Ama işin aslı, verildiğı yeri bulamadım. O binaya daha önce birkaç kez gitmiş olmama rağmen, o caddeyi avcumun içi gibi tanıyamama rağmen, yön bulma konusunda çok iyi olmama rağmen, yerini bulama-

dım. (...) Annenin, birden çocuğun gözünün önünden kaybolmasına denk olan mülteci travması, yüzeye çıkmıştı. Hem de en az beklediğim yerde: “Evde.” Avcumun içi gibi bildiğim bir bölgede kaybolmayı başarmış olmam gerçeği beni dehşete düşürdü (Ugrešić, 2010, s. 117).

Bu deneyim, Tanja'nın Zagreb'e gelirken bilinçli olarak bastırıldığı mülteci hislerini yeniden ortaya çıkarır. Eski eşyalarını çantasına yerleştirmekte ısrarcı olan annesinden, onları ihtiyacı olan birilerine vermesini ister ve kendi cenazesine katılmış gibi bir hisse kapılır. Dönüş uçağında bir hemşehrisine durumu anlatır. Adam “Küçük bir bellek kaybı. Çok kısa zamanda çok fazla şeyin değişmiş olmasından” der. Tanja “Ama kendi şehrimde nasıl kaybolurum?” deyince, “Peki ya Zagreb artık sizin şehriniz değilse?” diye sorar.

Bu duygular içinde Amsterdam'a dönen Tanja, kendisine üniversitedeki işi ayarlayan arkadaşısı Ines'i ziyaret eder. Ines'in eşi Gees, Tanja'nın okutman olarak çalıştığı Slav Dilleri ve Edebiyatları bölümünün başkanlığını yapmaktadır. Ziyareti esnasında Tanja'ya, öğrencilerinin kendisinin ders işleme biçimiyle ilgili şikâyetleri olduğunu iletir. Onu okula psikoterapistlik yapması için almadıklarını söyler. Öğrencilerine karşı hissettikleriyle çelişen bu durum karşısında ihanete uğramış hissedenden Tanja, işini kaybetmemek için tavrını değiştirir. Öğrencileriyle samimiyetini yitirir, öğrenciler bu duruma anlam vermekte zorlansa da zamanla alışmış gibi görünürler. Hatta final sınavında öğrencilerden Ana, eşiyle Belgrad'a döneceğini, Hollanda'daki dairelerini istediği kadar kullanabileceğini söyler. Fakat bu sınavda içlerinden biri, Igor, Tanja'yla yüzleşir:

“Söylesene, onca zaman boyunca bize işkence yapmış olabileceğini hiç düşündün mü? Hatırlamaları için zorladığım öğrencilerinin unutmak için kıvrandıklarını hiç düşündün mü? (...) Öğrencilerin sana benzemiyor. Bu ülkeyi seviyorlar. Düz, yağmurlu ve son derece sıradan olabilir ama Hollanda'nın benzersiz tek bir özelliği var: Unutuşun ülkesi, acının olmadığı bir yer. (...) Hollanda ovası kocaman bir kurutma kâğıdıdır: Her şeyi emer- anıları, acıyı, bütün o saçmalığı...” (Ugrešić, 2010, s. 207).

Böylelikle Tanja, pasaportu olan, sığınmacı değil göçmen statüsünde olan kendisi için nostaljinin acı-tatlı bir tadı olsa da öğrencileri için pek de öyle olmayabileceğini anlamış olur. En azından tümünün nostalji deneyiminde kendisine içtenlikle eşlik edemediğini idrak eder ve ilk defa derin biçimde acı duyar. Tanja'nın roman boyunca acı duymakta yetersiz kalışı, ötekilik bağlamında hissedilmeyi talep eden her duygunun ancak başkalarının acısına yakınlık ve uzaklık bağlamında ele alınabileceğini hatırlatır (Ahmed, 2013, s. 148). Yas süreci bağlamında değerlendirilecek olduğunda, Tanja'nın ilk defa bu kadar net biçimde ortaya çıkan acısının, nostaljinin koruyucu işlevini yitirmesiyle yasta daha derin, daha yeni bir aşamaya geçmiş olmasıyla ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Klein'a (1940) göre eğer kolektif yas çalışması, tanıklık etmeyi ve geçmiş, şimdiki zaman ve geleceğin birbirine eklemeli olduğu karmaşık bir ilişkiyi içeriyorsa nihai sonucu, kayıp nesnenin mükemmel olmadığını farkına varmaktan ibaret olacaktır (s. 158). Tanja'nın kayıp nesnesi olarak Yugoslavya'yı yeniden anlamlandırmasının iz düşümleri, gündelik hayatıyla ilgili değişimlerde de kendini gösterir. Bütçe kısıtlaması sebebiyle görevine son verildiğini öğrenir. Ana'nın dairesine yerleşir ve çocuk bakıcısı olarak iş bulur. Wheeler'a (1995) göre kaybın ardından yaşanan her narsistik kırılma deneyimi, sembolik yeniden inşa süreçlerini başlatma işlevi taşır. Bu bağlamda yas süreci ölümden/kayıptan ziyade yeniden yaşmaya yönelik bir görev işlevi taşır (s. 81). Tanja'nın öğrenmeyi o zamana dek erteleyerek dolaylı da olsa reddettiği Felemenkçeyi öğrenmek için kursa başlaması da bu yeniden inşa süreci bağlamında önemli görülmektedir. De Coster'e (2018) göre kişinin ana dilinden vazgeçmesi, sürgünde olduğunu kabullenmesi anlamına gelir; fakat bu durum baskıcı bir anneyle kurulan ilişki açısından düşünüldüğünde bir tür özgürleşme olarak da okunabilir (s. 187). Tanja için iki durum da geçerli görünmektedir. Kendisinin nasıl olduğunu hiç sormadan sadece şikâyet eden annesiyle

kurduğu tek taraflı diyaloga alışmış, bu durumdan eskisi kadar acı duymamaya başlamıştır. Yeni evinde Philip Kaufman'ın Milan Kundera'dan uyarladığı “Var Olmanın Dayanılmaz Hafifliği” filmi seyrederken Çekoslovakya'nın işgalinin protesto edilmesiyle başlayan şiddet sahnelerinde afallar. Filmdeki silah sanki ona doğrultuluyordur, hikâye onun hikâyesi hâline gelmiştir.

Telif hakkının bende olduğu tek hikâye “Yugoslav hikâyesi” olsa da o an bütün hikâyeler bana aitmiş gibi geldi. Doğu, Orta, Doğu-Orta, Güneydoğu Avrupa diye anılan o hayali karışmış ağı, diğer Avrupa'yı düşünerek gözyaşı döktü en içteki benliğim. (...) Kafamı kaybedilmiş insanlardan oluşan duvarına vuruyordum. Balkanlar'da ağıt yakan insanlar gibi hepsi için yas tuttum, ama benim kederim dilsizdi. (...) Orada oturdum, kaybedilmiş insanların manzarasına dalıp hıçkırma hıçkırma ağladım. (Ugrešić, 2010, s. 233).

Kendi ülkesine benzettiği bir ülkede, kendisinin yaşadıklarına benzeyen şeylerin yaşandığını anlatan bu film, Tanja'nın bir tür katarsis yaşamasına sebep olmuştur. Böylelikle Tanja için Leader'in (2008) tabiriyle “yasların diyalogu”nun (s. 76) başladığı, kendine özgü bir yas tutma biçimini sürdürmekte ilk adımını attığı söylenebilir. Pencereyi açar. Manzara karşısında sakinleşerek “belki de sonunda eve geldim” diye düşünür. Romanın sonunda nostaljinin koruyucu işlevini yitirerek yasın ilerlemesi için alan açtığı, yas sürecininse yeniden inşa edici işlevini göstermeye başlayarak devam ettiği söylenebilir.

Sonuç

Bilmemek ve *Acı Bakanlığı* romanları, odaklarına aldıkları göçmen karakterlerin düşünceleri, duyguları ve yaşantıları üzerinden okuyucuyu, göç deneyiminin sebep olduğu travma ve yasla ilintili çeşitli psikolojik süreçlerin tanıdığı hâline getirmiştir. Travma ve yas yaşantıları, göç eden herkes için neredeyse kaçınılmaz olsa da kişinin ne sebeple ve nasıl göç ettiği, zorunlu veya gönüllü göçmenlik statüsü ve yeni ülkede nasıl karşılandığı gibi çeşitli değişkenlerin bu deneyimler üzerinde etkisi olduğu bilinmektedir. *Bilmemek* romanının kahramanlarından Josef, Çekoslovakya'daki politik düzenin değişmesinden sonra zorunlu göçmen/sığınmacı olarak Danimarka'ya, Irena ise kendisiyle değil eşi ile ilgili sebeplerden dolayı kısmen zorunlu göçmen olarak Fransa'ya göç etmiştir. *Acı Bakanlığı*'nın Tanja karakteri ise hem zorunlu hem gönüllü göçmen olarak tanımlanabilir, çünkü Yugoslavya'da başlayan savaştan dolayı iltica etmediğini, istese memleketine dönebileceğini, “pasaportlu göçmen” olduğunu söyler. Nostalji, göçmenlerin yasının başlamasına, ilerlemesine ve travmalarının üstesinden gelebilmelerine yardımcı olan duygusal ve düşünsel bir süreçtir. Sağlıklı biçimde tamamlanan bir yas süreci için nostaljinin yokluğu da aşırılığı da problem oluşturabilmektedir. Bu bağlamda farklı arka planlara sahip bu üç göçmen, farklı nostalji, travma ve yas süreçlerini deneyimlemiştir: Josef, terk ettiği ülkesine dair olumsuz hisleriyle nostaljisini zehirlemiş, yasının başlamasına engel olmuştur. Bu durum yirmi yılın ardından döndüğü memleketinde tersine bir nostalji yaşayarak iltica ettiği ülkeyi özlemesine ve kendini oraya ait gördüğünü kabullenmesine sebep olur. Ülkesini tam olarak mecbur kaldığı için terk etmiş olduğu söylenemeyen Irena'nın memleketine dair hisleri başlangıçta manidar biçimde gündüz düşü nostaljileri ve gece kâbusları olarak bölünmüştür. Memleketine dönüşünün ardından kendini ne Fransa'ya ne Çekoslovakya'ya ait hissedebilmiştir. Anlatısının bu parçalanmış kimlik hissiyle sonlandığı söylenebilir. Tanja ise parçalanmış ülkesini her ne kadar kendi isteğiyle terk ettiğini söylese de üç karakter içinde nostaljiyi en yoğun biçimde deneyimleyen olmuştur. Öyle ki kendisinden farklı biçimlerde göç etmek durumunda kalan öğrencilerinin de kendisi kadar yoğun biçimde nostalji hissettiğini varsaymıştır. Bu nostaljiyi sorgulaması ise Hırvatistan'a dönüşü ve ardından bir öğrenci şikâyeti almasıyla gerçekleşmiştir.

Anlatının sonunda Tanja'nın Hollanda'ya ait hissettiği, fakat yasının bir şekilde devam ettiği söylenebilir. Sonuç olarak üç karakterin de göç öncesindeki yaşantıları, öncelikle göç sürecinin travmatik boyutunu farklı biçimde deneyimlemelerine sebep olmuştur. Bu farklılık, nostaljik yaşantılara da şekil vererek kimliği anlamlandırma/yeniden kurma ve yas süreçlerini etkilemiştir. Yas sürecindeki ilerleme ve gerilemeleri ise hem eski ve yeni mekânlarla hem de diasporik üçüncül mekânlarla kurdukları ilişkileri düzenleyici bir işlev göstermiştir.

Kaynaklar

- Ahmed, S. (2013). *Strange encounters: Embodied others in post-coloniality*. London: Routledge.
- Akhtar, S. (1995). A third individuation: Immigration, identity and the psychoanalytic process. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 4(43), 1051-1084.
- Akhtar, S. (1996). "Someday..." and "if only..." fantasies: Pathological optimism and inordinate nostalgia as related forms of idealization. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 44(3), 723-753.
- Akhtar, S. (1999). The immigrant, the exile, and the experience of nostalgia. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 1(2), 123-130.
- Akhtar, S. (2018). Coğrafi olarak yerinden olma travması. N. Keskinöz Bilen (Ed.), *Psikanaliz ve göç içinde* (ss. 26-64). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Ashton-Smith, A. (2013). The great return: exile and homelands in the work of Milan Kundera and Krzysztof Kieslowski. In J. Jiménez-Justiniano, E. L. Feal and J. E. Alberdeston (Ed.), *Art and the artist in society* (ss. 249-264). Cambridge: Scholars Publishing.
- Balaev, M. (2008). Trends in literary trauma theory. *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, 41(2), 149-166.
- Batista-Pinto Wiese, E. (2010). Culture and migration: Psychological trauma in children and adolescents. *Traumatology*, 16(4), 142-152.
- Baysal, S. M. (2020). *Trauma, survival, and resistance: possibilities of recovery in Monica Ali's Brick Lane and Arundhati Roy's The God Of Small Things*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Bhabha, H. (1992). The world and the home. *Third World and Post-Colonial Issues*, 31/32, 141-153.
- Bhugra D. (2004) Migration and mental health. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, (109), 243-258.
- Black, P. J., Woodworth, M., Tremblay, M., & Carpenter, T. (2012). A review of trauma-informed treatment for adolescents. *Canadian Psychology/Psychologie canadienne*, 53(3), 192-203.
- Bollas, C. (2018). *Meaning and melancholia: Life in the age of bewilderment*. Abingdon: Routledge.
- Boym, S. (2009). *Nostaljinin geleceği*. (F. B. Aydar, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayın tarihi 2001).
- Brah, A. (2005). *Cartographies of diaspora: Contesting identities*. London: Routledge.
- Bustamante, L. H., Cerqueira, R. O., Leclerc, E. ve Brietzke, E. (2018). Stress, trauma, and post-traumatic stress disorder in migrants: a comprehensive review. *Brazilian Journal of Psychiatry*, 40(2), 220-225. Cambridge: Cambridge University Press.
- Caruth, C. (1995). *Trauma: explorations in memory*. Baltimore: JHU Press.
- Chambers, I. (2009). *Göç, kültür, kimlik* (M. Beşikçi ve İ. Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayın tarihi 1993).

Colarusso, C. A. (1990). The third individuation: The effect of biological parenthood on separation-individuation processes in adulthood. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 45(1), 179-194.

Çiflik, R. G. (2019). Emine Sevgi Özdamar'da annedili arayışı: Travmadan yeni bir dile yolculuk. *Monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi*, (12), 207-228.

Danforth, L. M. ve Van Boeschoten, R. (2011). *Children of the Greek civil war*. Chicago: University of Chicago Press.

De Coster, N. (2018). Öteki dil: Göç, kültür ve dilin kaybı üzerine birkaç psikanalitik düşünce. N. Keskinöz Bilen (Ed.), *İçinde Psikanaliz ve göç* (ss. 180-190). İstanbul: İthaki Yayınları.

Derin, G. (2020). Travma ve göç: Bir gözden geçirme. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 5(2), 46-55. <https://doi.org/10.46628/itbhssj.816859>

Döner, H. (2016). *Suriyeli göçmenlerle yaşanan sorunlar üzerine sosyolojik bir araştırma: Hatay ili örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Elâzığ.

Duparc, F. (2009). Traumatismes et migrations. *Dialogue*, (3),15-28.

Durkheim, E. (1912). *The elementary forms of the religious life*. Oxford: Oxford University Press.

Erikson, K. (1991). Notes on trauma and community. *American Imago*, 48(4), 455-472.

Freud, S. (1936). Inhibitions, symptoms and anxiety. *The Psychoanalytic Quarterly*, 5(1), 1-28.

Freud, S. (1940). Splitting of the ego in neurosis and psychosis. *Standard Edition Volume*, 23, 275-283.

Freud, S. (2014). *Yas ve melankoli* (A. Emirsoy, Çev.). İstanbul: Telos Yayınevi. (Orijinal çalışmanın yayın tarihi 1915).

Garza-Guerrero, A. C. (1974). Culture shock: Its mourning and the vicissitudes of identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 22(2), 408-429.

Gezici Yalçın, M. (2017). *Göç psikolojisi*. Ankara: Pharmakon Yayınevi.

Grinberg, L. ve Grinberg, R. (1989). Psychoanalytic perspectives on migration. In D. Bell (Ed.), *Psychoanalysis and culture: A Kleinian perspective* (ss. 154-170). London: Karnac.

Hall, S. (1987). Minimal selves. In L. Appignanasi, (Ed.), *The real me: Post-modernism and the question of identity* (ss. 44-46) (ICA Documents 6). London: The Institute of Contemporary Arts.

Hartmann, H. (1950). Comments on the psychoanalytic theory of the ego. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 5(1), 74-96.

Humphrey, G. M. ve Zimpfer, D. G. (2008). *Counselling for grief and bereavement*. London: Sage.

Hunt, N. C. (2010). *Memory, war and trauma*. Cambridge: Cambridge University Press.

İlhan, R. S. ve Çevik, A. (2017). Geniş gruplarda yas ve kimlik. T. E. Özel Kızıl (Ed.), *İçinde Yürekte kırk mum: Bireysel ve toplumsal yas* (ss. 105-140). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

İnal, T. (2016). "Büyük Dönüş"ün dayanılmaz acısı. P. Yazgan & F. Tilbe (Ed.), *İçinde Türk göçü 2016 seçilmiş bildiriler- 2* (ss. 26-30). London: Transnational Press London.

Kaminsky, A. (1999). *After exile: Writing the Latin America diaspora*. Minneapolis: University of Minnesota.

Keskinöz Bilen, N. (2018). Derleyenin önsözü. N. Keskinöz Bilen (Ed.), *İçinde Psikanaliz ve göç* (ss. 7-26). İstanbul: İthaki Yayınları.

Kılınç, G., Yıldız, E., ve Harmancı, P. (2017). Toplumsal travmatik olaylar ve aile ruh sağlığı. *Türkiye Klinikleri Psychiatric Nursing Special Topics*, 3(2), 182-188.

Klein, M. (1940) Mourning and its relation to manic-depressive states. J. Mitchell (Ed.), *İçinde The selected Melanie Klein* (ss. 147-175). Harmondsworth: Penguin Books, 1986.

- Knafo, D. (1998), Transitional space in the treatment of immigrants. *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 35, 48–55.
- Kogan, I. (2012). *Kendilikten kaçış: Sınırları yıkmak, bir-liğe duyulan açlık*. (B. Karakaş, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayın tarihi 2008).
- Kramer, S. (1980). Residues of split-object and split-self dichotomies in adolescence. In R F. Lax, S. Bach ve J. A. Burland (Ed.), *Rapprochement: the critical subphase of separation-individuation*, (ss. 417-437). Maryland: Jason Aranson.
- Kristeva, J. (1986). *The Kristeva reader*. Columbia: Columbia University Press.
- Kristeva, J. (1991). *Strangers to ourselves*. New York: Columbia University Press.
- Kudaisya, G., & Yong, T. T. (2004). *The aftermath of partition in South Asia*. London: Routledge.
- Kundera, M. (2001). *Bilmemek*. (A. Bora, Çev.). İstanbul: Can Yayınları. (Orijinal metnin yayın tarihi 2000).
- Kübler-Ross, E. (1973). *On death and dying*. London: Routledge.
- LaCapra, D. (2001). *Writing history. writing trauma*. Baltimore: John Hopkins University Press
- Leader, D. (2018). Depresyon, yas ve melankoli (A. Göçmen, Çev.). İstanbul: Encore Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2008).
- Mahler, M. (2003). *İnsan yavrusunun psikolojik doğumu*. (A. N. Babaoğlu, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayın tarihi 1975).
- Marlin, O. (1997). Fleeing toward the new and yearning for the old. In P. H. Elovitz ve C. Kahn (Ed.) *Immigrant Experiences: Personal Narrative and Psychological Analysis*, (ss. 241-255), London: Fairleigh Dickinson University Press
- May, R. (1986). Observations on the psychoanalytic theory of mourning. *Smith College Studies in Social Work*, 57(1), 3-11.
- Mollica, R. F., Sarajlić, N., Chernoff, M., Lavelle, J., Vuković, I. S. ve Massagli, M. P. (2001). Longitudinal study of psychiatric symptoms, disability, mortality, and emigration among Bosnian refugees. *Jama*, 286(5), 546-554.
- Odabaşı, M. (2020). *Kamila Shamsie'nin eserlerinde travma ve bellek*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Pederson, J. (2018). Trauma and narrative. In J. Kurtz (Ed.), *Trauma and literature*, (ss. 97-109). Cambridge: Cambridge University Press.
- Radstone, S. (1993). Remembering Medea: the uses of nostalgia. *Critical Quarterly*, 35(3), 54-63.
- Rama, Á. (1981). Founding the Latin American literary community. Literature and exile. *Review: Literature and Arts of the Americas*. 15(30), 335-342.
- Rossi, J. (2005). Let the words bring wings to our feet: Negotiating exile and trauma through narrative in Danticat's "Breath, eyes, memory". *Obsidian III*, 6/7, 203-220.
- Saada, E. (2000). Abdelmalek Sayad and the double absence: toward a total sociology of immigration. *French Politics, Culture & Society*, 18(1), 28-47.
- Sakallı, C. (2018). Göçmen edebiyatı: "Ara dilde" yazmak. *Monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi*, (9), 10-26.
- Smeeke, A., & Jetten, J. (2019). Longing for one's home country: National nostalgia and acculturation among immigrants and natives. *International Journal of Intercultural Relations*, 69, 131-150. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2019.02.001>
- Ugrešić, D. (2010). *Acı bakanlığı*. (Ü. Alibey, Çev.). İstanbul: Everest Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2005).

Ugrešić, D. (2014). *Okumadığınız için teşekkürler*. (G. Metin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2003).

Veličković, V. (2009). Open Wounds, the Phenomenology of Exile and the Management of Pain: Dubravka Ugrešić 's The Ministry of Pain. P. Lang (Ed.), *Literature in exile of East and Central Europe* içinde (ss. 139-154). Peter Lang.

Vickroy, L. (2015). *Reading trauma narratives: the contemporary novel and the psychology of oppression*. Charlottesville: University of Virginia Press.

Volkan, V. (1999). Nostalgia as a linking phenomenon. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 1(2), 169-179.

Volkan, V. (2017). *Göçmenler ve mülteciler* (A. Alp, Çev.). Ankara: Pusula Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 2017).

Volkan, V. Ast, G. ve Greer, W. F. (2002). *The third Reich in the unconscious: Transgenerational transmission and its consequences*. New York: Brunner-Routledge.

Wheeler, W. (1995). After Grief? What Kinds of Inhuman Selves?. *New Formations*, 77-95.

Whitehead, A. (2004). *Trauma fiction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Winnicott, D. W. (1957). *Mother and child: A primer of first relationships*. New York: Basic Books.